

גבולות היחידה: שמות א', א'-z

נושא היחידה: הירידה למצרים - השתלשלות האירועים עד ההפיכה לעם

מספר שיעורים על-פי המתווה: 2

כותבת: חיה לואיס

הסבר כללי: יחידה זו מקשרת את חומש שמות לחומש בראשית, ומציגה את אירועי ספר שמות – השעבוד והגאולה - כנובעים מאירועי ספר בראשית – ההבטחה האלוקית בברית בין הבתרים, ומציגה גם השתלשלות האירועים בדרך הטבע – הירידה למצרים.

פתיחה:

ספר שמות פותח בנקודה בה הסתיים ספר בראשית. נזמין את התלמידים להרהר ולהיזכר באירועים המרכזיים על אודותיהם למדו בספר בראשית.

עיון בפסוקים:

קישור לספר בראשית

התלמידים יספרו את הזכור להם על אודות הנושאים הבאים: ברית בין הבתרים, האבות, השבטים, יוסף, הירידה למצרים.

ניתן לתת לתלמידים דף ובו שאלות מכוונות לעבודה אישית כהקדמה, ולאחר מכן לסכם את הידע של כולם (ראו נספח).

נסכם: בברית בין הבתרים הודיע ה' לאברהם שזרעו יגלה מהארץ למשך שנים רבות. ההבטחה מתממשת, כאשר יוסף יורד למצרים, מתמנה שם ל"משנה למלך", וכשאחריו יורדים אחיו ואביו, ומשתקעים שם.

נקרא את הפסוקים האחרונים בספר בראשית:

"וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אָחִיו, אֲנֹכִי מֵת; וְאֶל-לְהִיִּם פָּקֵד יִפְקֹד אֶתְכֶם, וְהֶעֱלָה אֶתְכֶם מִן-הָאָרֶץ הַזֹּאת, אֶל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב. וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת-בְּנָי: יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: פָּקֵד

יִפְקֹד אֶל־הַיָּהוּם אֶתְכֶם, וְהַעֲלִיתֶם אֶת־עַצְמֹתַי מִזֶּה. וַיִּמַּת יוֹסֵף, בֶּן־מֵאָה וְעֶשְׂרֵי שָׁנִים; וַיַּחַנְטוּ אֹתוֹ, וַיִּישָׂם בְּאֶרֶן בְּמִצְרַיִם" (בראשית נ', כ"ד-כ"ו).

ספר בראשית מסתיים עם מותו של יוסף ועם צוואה שיש בה הבטחה חשובה: יוסף מבטיח לבני ישראל שהם עוד יחזרו לארצם, ומשביע אותם לקחת אותו לקבורה בה. כמו כן, הוא מפקיד בידיהם "מילות צופן" המרמזות על בוא הגאולה – "פקוד יפקוד...".

נציין כי גם יעקב בצוואתו הבטיח לבניו שישובו לארץ ישראל – "וְהָיָה אֶל־הַיָּהוּם עִמָּכֶם, וְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל־אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" (בראשית מ"ח, כ"א).

לאור האירועים שהזכרנו, ולאור האירועים החותמים את ספר בראשית, **נשאל את התלמידים: מה נצפה למצוא בספר שמות?**

לאחר הקדמה זו, נתחיל בקריאת ספר שמות.

המורה יקרא את פסוקים א'ו'.

- **פסוק א' – נסביר:** "הבאים מצרימה" - ה' המגמה. ניתן להביא דוגמאות נוספות: "וַיֵּרֶד אֲבָרָם מִצְרַיִמָּה לְגֹרֶשׁ" (בראשית י"ב, י'), "וַיַּעַל אֲבָרָם מִמִּצְרַיִם הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ, וְלוֹט עִמּוֹ—הַנְּגֻבָה" (בראשית י"ג, א').

- **נשאל: האם זהו מידע חדש? היכן קראנו שיעקב ובניו ירדו למצרים? לשם מה החזרה על הידוע לנו מן הספר הקודם?**

א. התורה חוזרת על דבריה, כדי להמחיש לנו את הקשר בין שני הספרים – מדובר בסיפור אחד, המתחיל בספר בראשית וממשיך בספר שמות¹. כדאי לפנות שוב אל דף החזרה על אירועים מספר בראשית, ולהבחין בכך שגם הסיבה האלוקית (-) הבטחת ה' לאברהם בברית בין הבתרים - "כי גר יהיה זרעך" וגם השתלשלות האירועים בדרך הטבע (- ירידת יוסף ואחיו למצרים) – מופיעות שתיהן בספר בראשית. כמו כן, לא רק שורשו של השעבוד נעוץ בספר בראשית, אלא גם שורש הגאולה, שכן גם היא הובטחה עוד בברית בין הבתרים (הסיבה האלוקית) ובצוואותיהם של יעקב ושל יוסף (ההשתלשלות בדרך הטבע).

¹ כדברי הרמב"ן: "כי הכתוב ירצה למנות עניין הגלות מעת רדתם למצרים... ולפיכך יחזור אל תחילת העניין שהוא מפסוק "וכל זרעו הביא אתו מצרימה" (בראשית מ"ו, ז')... כי אף על פי שהם שני ספרים, הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה...".

נתייחס לביטוי: "ואלה שמות" - ספר שמות פותח בו' החיבור. לכאורה, זהו דבר תמוה ולא שגרתי. ספר דברים, למשל, פותח במילים "אלה הדברים".

נסביר כי ו' החיבור ממחישה גם היא את הקשר בין ספר בראשית לספר שמות. ב. הסבר נוסף לחזרה על המסופר בבראשית, נמצא במדרש המובא בפירוש רש"י: "ואלה שמות בני ישראל - אף על פי שמנאן בתייהן בשמותן, חזר ומנאן במיתתן, להודיע חבתן שנמשלו לפוכבים, שמוציאן ומכניסין במספר ובשמותם, שנאמר: המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא". נשוחח על המעלה שבפתיחה בדברי חיבה/דברים חמים - התורה פותחת ספר חדש בחיבתם של עם ישראל².

המורה קורא את פסוק ז'.

- כאן מוסיפה התורה מידע חדש. כאן מתחיל הסיפור הייחודי לספר שמות; לאחר מות יוסף והדור שירד מצרימה, מתחילה מגמה חדשה. מהי?
נורה לתלמידים להדגיש את הביטויים המלמדים על התרבות העם, או לחילופין, להעתיק את הפסוק ולהשלים את הביטויים: "ובני ישראל _____ ותמלא הארץ אתם".
ריבוי הביטויים מלמד על התרבות עצומה. כדי לסבר את האוזן, נפנה את התלמידים לחפש שוב את מספר היורדים למצרים - "ויהי, כל-נפש יצאי ירה-יעקב--שבעים נפש" (פסוק ה'). אל מול המספר הזה נציב את מספר היוצאים ממצרים - שישים ריבוא – 600,000. אפשר להזכיר את דברי רש"י, המסבירים כיצד התרבו בני ישראל בפרק זמן כה קצר: "שהיו יולדות שישה בכרס אחד". התרבות זו הנה תחילתה של התגשמות ההבטחה לאברהם: "הבט-נא השמימה וספר הפוכבים--אם-תוכל, לספר אתם; ויאמר לו, פה יהיה זרעך" (בראשית ט"ו, ה').
- התלמידים ידגישו את המילים "בני ישראל" החוזרות על עצמן בפסוקים. נעמוד על ההבדלים בין שני המקומות; בפסוק א', מילים אלו מתייחסות לבניו של יעקב - 12 השבטים, ואילו בפסוק ז' הן מתייחסות לעם שלם.
הבדל זה רומז לנו כי בני ישראל הפכו מ"משפחה" – משפחת האבות, על אודותיה סופר בספר בראשית - ל"עם" – עם ישראל, שסיפור התהוותו יסופר בספר שמות.

² במדרש רבה מובא גם על אודות שבחם של עם-ישראל המרומז בפסוקים אלו: "ואלה שמות - אמר רבי אבהו: כל מקום שאמר: אלה - פסל את הראשונים. ואלה - מוסיף שבח על הראשונים (בראשית ב', ד') "אלה תולדות השמים והארץ" - פסל לתוהו ובוהו. "ואלה שמות" - הוסיף שבח על שבעים נפש שנאמר למעלה, שכולם היו צדיקים.

הצעות להמחשה:

- ניתן לתת לכל זוג תלמידים כרטיסייה עם אחד מן האירועים הבאים ונבקש מהם לסדרם על גבי ציר זמן: קנאת האחים ביוסף, מכירתו לעבדות והגעתו למצרים, הגעתו לבית האסורים, עלייתו לגדולה, הרעב בארץ וירידת האחים למצרים, וידוי יוסף לאחיו, ירידת יעקב וההשתקעות במצרים, מות יוסף והדור היורד למצרים, התרבות בני ישראל והפיכתם לעם.
כדאי להדגיש בצבעים שונים את האירועים המופיעים בספר בראשית, בספר שמות, או בשניהם.
- שוחחנו על כך שבני ישראל הופכים מ"משפחה" ל"עם".
כדי להמחיש את גודלה של ה"משפחה" (שסיפורה סופר בספר בראשית), נייעזר בתרשים שהופיע בדף החזרה על ספר בראשית (ראו נספח) – זהו אילן יוחסין משפחתי ממוצע³. בהקשר זה, יוכלו התלמידים להכין "אילן יוחסין" משפחתי משלהם, וגם דרכו ניתן יהיה לראות מהו גודל ממוצע של משפחה.
כדי להמחיש את גודלו של ה"עם" (שסיפורו יסופר בספר שמות), ניתן להיעזר בתמונה של יציאת מצרים (מתוך הגדה של פסח וכדומה).

מסרים והפנמה:

- גם אירועים המתרחשים בדרך הטבע, נובעים מתכנון אלוקי מדויק. ניתן להציע לתלמידים לספר/לכתוב על אירועים של "השגחה פרטית", בהם ניכר לעין התכנון האלוקי.
ניתן להביא כדוגמה את תהליך הקמתה של מדינת ישראל, ולספר על רצף האירועים שלכאורה התרחשו בדרך הטבע, אך במבט מעמיק ניכר כי יד ה' הייתה בדבר, ולולא כן, לא ייתכן שכל כך הרבה צירופי מקרים היו מתחברים זה לזה.
- בפירוש רש"י קראנו על כך שהתורה פתחה את ספר שמות בחיבתן של בני ישראל. התלמידים יוכלו לתת משוב חיובי זה לזה על תשובה/פעילות מן השיעור ולפתוח בדברי ברכה/מחמאה וכדומה.

³ אמנם בספר בראשית מוזכרים גם צאצאיהם של השבטים, שאינם מופיעים בתרשים, אך זה עדיין בגדר "משפחה".

סיכום:

מה למדנו?

ספר שמות הוא המשכו של ספר בראשית – הוא מספר לנו את קורותיהם של היורדים למצרים, אולם הוא מציג נקודת מפנה: משפחת יעקב הופכת לעם.

כל השתלשלות האירועים, שהתרחשה אמנם בדרך הטבע, הנה יד ה', ונעוצה בהבטחתו לאברהם בברית בין הבתרים.

כדי לקשר לפסוקים הבאים, ניתן לשאול את התלמידים מה, לדעתם, תהיה תגובת המצרים לריבוי העצום בבני ישראל?

הרחבה והפניות למקורות נוספים:

- פסוק ז': "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ--בְּמֵאד מְאֹד; וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם". יש שתי גישות להסביר את ריבוי הביטויים בפסוק זה:

הגישה הראשונה סוברת כי ריבוי הביטויים מהווה אמצעי ספרותי הממחיש את גודל ההתרבות, ואילו הגישה השנייה סוברת כי לכל ביטוי יש משמעות שונה. בפירושו של האבן-עזרא הוא מסביר: פרו – זו לידה רגילה, ושרצו – ריבוי עוברים בלידה אחת, וירבו – הילדים שנולדו לא מתו, ויעצמו – הילדים שנולדו היו חזקים ובריאים, במאד מאד – הגיעו לשיא ההתרבות, שאין למעלה ממנו.

כך גם בפירושו של רש"י המביא ממדרש רבה: "כל אחת ואחת ילדה שישה בכרס אחד, שנאמר ובני ישראל פרו ושרצו וגו', ויש אומרים שנים עשר, דכתיב פרו – שניים, ושרצו – שניים, וירבו – שניים, ויעצמו – שניים, במאד מאוד – שניים, ותמלא הארץ אותם – שניים, הרי שנים עשר. ויעצמו - יש אומרים שישה בכרס אחד, ואל תתמה, שהרי עקרב שהיא מן השרצים, יולדת שבעים. רבי נתן אומר: ותמלא הארץ אותם - כחושים של קנים".

המדרש משווה את הנשים שילדו במצרים, לבעלי חיים היולדים מספר רב של עוברים. ניתן לשוחח עם התלמידים על ההבדלים בהולדה בין סוגים שונים של בעלי חיים, תוך התייחסות לשם הפועל בכל סוג ולכמות הוולדות. אפשר להתחיל מבני אדם ולשאול: כמה ילדים יכולה ללדת אישה בלידה אחת? התלמידים יביאו דוגמאות של תאומים או שלישיות שהם מכירים. אפשר להמשיך ולשאול מי שמע על רביעייה, חמישייה או יותר מכך? ניתן להביא כתבה עיתונאית בנושא או להפנות את התלמידים לחפש כזו. יש לציין כי זהו דבר חריג.

לעומת זאת, יונקים - בהמות וחיות - ממליטים 2-12 ולדות בכל המלטה.
ודגים ושרצים (חרקים) משריצים מאות ולדות בכל השרצה.

- בעקבות הלימוד על משפחת יעקב והפיכתה לעם, ניתן להרחיב את העיסוק בשני המונחים – משפחה ועם.
משפחה – ניתן לפתח דיון סביב אילנות היוחסין שהכינו התלמידים – מבנה המשפחה, כמה דורות יש בה וכדומה.
עם – ניתן לשוחח על עמים שונים. מה מגדיר עם? מוצא אתני משותף, חבל ארץ עליו הוא יושב, שפה, תרבות, היסטוריה. כדאי לציין בהקשר זה, שלאורך ההיסטוריה של המין האנושי, עמים רבים, גם גדולים וחזקים, נכחדו, ואילו עם ישראל, עם הנצח, חרף היותו רדוף לאורך כל הדורות, חי וקיים.